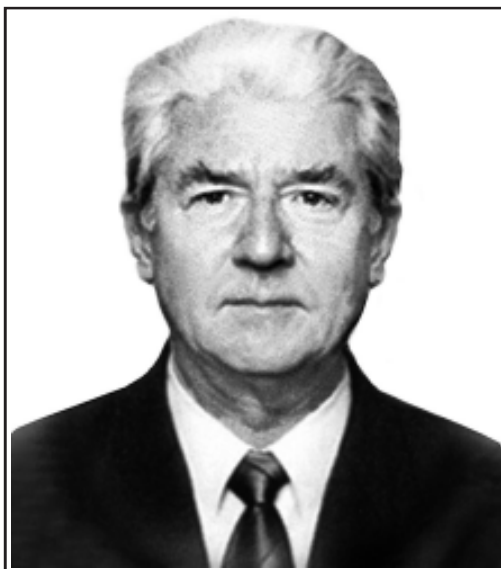

SIC FATA VOLUERUNT*

(Світлої пам'яті Геннадія Миколайовича Кипаренка)

КИПАРЕНКО Геннадій Миколайович (30.ХІ.1936, м. Троїцьк Челябінської обл., Росія – 30.Х.2011, м. Львів) – історик, кандидат історичних наук (1968), доцент (1974). Закінчив історичний факультет Львівського університету (1959), аспірантуру (1965). У 1959–1963 рр. вихователь і вчитель історії Львівської школи-інтернату № 3; 1963–1968 лаборант, старший лаборант кафедри історії нового часу, 1968–1969 асистент, 1969–1970 старший викладач, 1970–1973 доцент кафедри історії КПРС, 1973–1983, 1989–1994 завідувач кафедри нової та новітньої історії. У 1968 р. захистив

кандидатську дисертацію на тему: “Соціалістичне перетворення сільського господарства в Угорській Народній Республіці (1948–1961 рр.)” (керівник професор М. Ф. Лебович). Член спеціалізованої Вченої Ради історичного факультету із захисту дисертацій (1973–1978; 1984–1999). Входив до редколегій низки наукових періодичних видань. Автор близько 70-ти праць.

Серед повсякдення, наповненого клопотами, турботами, проблемами й сподіваннями неминуче зазнаємо втрат, які відбиваються скорботою в душі за тими, хто уже ніколи не повернеться назад. Їхні радощі й сподівання відійшли з ними, бо все, що народилося й виникло у свій час завершує земне буття. Нам залишається болючий щем спогадів, пам'ять і нагадування про те, що смерть однаково неминуча для всіх.

31 жовтня 2011 року відійшов у вічність Геннадій Миколайович Кипаренко – наш колега, друг, добрий наставник, багаторічний викладач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Для всіх, хто його знав і працював разом із ним упродовж багатьох років – це стало неочікуваною й болючою втратою, гіркота якої схилила нас уважно та щиро заглянути у свою пам'ять і виокремити ті сторінки стосунків з людиною, котра впродовж років була поруч, відкрита, доброзичлива, ввічлива і рівна у взаєминах з колегами на роботі, співчутлива й уважна до проблем і бід інших, вихована й культурна.

* Так забажала доля (лат.).

Його життя і діяльність нерозривно пов'язані з історичним факультетом Львівського університету. Тут він набув фах історика, педагога вищої школи, вихователя молоді. Вступивши до аспірантури, Геннадій Кипаренко водночас розпочав роботу на кафедрі історії нового часу*. Темою його кандидатської дисертації стали т.зв. соціалістичні перетворення в Угорській Народній Республіці. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, що увійшли в історію як період хрущовської “відлиги”, для молодого науковця відкривалися темні сторінки більшовицького соціалізму, трагічні деталі жорстоких репресій. Молодий кандидат наук несподівано виявив для себе відомості про такі події та факти, які ламали усталені стереотипи, ідеологічні кліше, пропагандистські підходи. Як дещо пізніше зізнався сам Геннадій Миколайович, він переживав болючі внутрішні суперечності, сумніви. Ділитися цими сумнівами й переживаннями не було з ким, та й було це небезпечно. Тому носив їх глибоко в собі та лише зрідка міг обговорювати з університетськими колегами окремі аспекти організації наукових досліджень, навчання і виховної роботи в контексті змін. Учений продовжував нагромаджувати інформацію й знання, які переконували в тому, що ферментація й загострення суперечностей в ідеології, котрою послуговувалася державно-партійна номенклатура, посилення соціальних вібрацій і кризи офіційна наука пояснити не може. Пізніше він розповідав як вишукував можливості крізь сильне глушіння ловити передачі “Радіо Свобода” (тоді ще “Визволення”), “Голосу Америки” та інших радіостанцій, аби зрозуміти, що насправді діється у світі та, особливо, в СРСР.

Хоча Геннадій Миколайович Кипаренко навчався у російській школі й виховувався у російськомовній сім'ї, він добре володів українською мовою, яку глибоко відчував і розумів її естетичну складову та звучання. Його батьки були службовцями – випускниками вищих навчальних закладів Харкова, звідки їх скерували на роботу до Росії, а згодом – знову в Україну. Як відомо з розповідей друзів, після закінчення середньої школи № 6 м. Львова з російською мовою навчання він виказав твердий намір вступити на українську філологію Львівського університету, що викликало справжню паніку в його батьків. Така поведінка сина партійного функціонера могла спричинити клопоти батькові. Компромісом став вступ на історичний факультет. Завдяки наполегливості Геннадій Миколайович самостійно вивчив угорську й польську мови, читав французькі тексти. Гуманітарій за характером і професійним уподобанням, він не обмежував свої наукові інтереси тільки новітньою історією зарубіжних країн, а наполегливо вивчав історію України, стежив за новими віяннями в політичному житті, художній літературі й кіно. Тож міг компетентно аналізувати й оцінювати тенденції та перспективи розвитку в багатьох сферах повсякденного життя, бути цікавим співрозмовником, уважним слухачем і витриманим у дискусіях. Ніколи не висловлював емоційних зауважень про своїх опонентів і, взагалі, був небагатослівним – більше слухав, аніж говорив.

*Сьогодні кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн.

Як викладач і науковець, Г. М. Кипаренко розпочинав працю на кафедрі історії КПРС і йому краще за інших був відомий рівень істориків, котрі “обслуговували владу”, пропагуючи її “досягнення”. Він навіть висловлювався про “бетонну систему”, яка могла розчавити будь-кого, хто прагнув до бодай професійного диспуту і вільного висловлювання про фахові проблеми. Зрештою, як освічена і думаюча людина, не сприймав існуючої системи, але відверто їй не міг протистояти. Під час кампанії, скерованої проти “українського буржуазного націоналізму” 1973 р. Г. М. Кипаренка перевели на посаду завідувача кафедри нової та новітньої історії історичного факультету. Як завідувач кафедри Геннадій Миколайович намагався організувати роботу так, аби якнайменше входити у суперечність із бюрократичними вимогами, уникав можливих зіткнень, які могли серйозно завадити спокійній і виваженій праці всіх членів кафедри. В останні роки “брежнєвщини” – наприкінці 1970-х – на початку 1980-х – коли формалізм і бюрократизація проникали в академічну сферу, він послідовно дотримувався думки, що науковець повинен забезпечувати фахові стандарти у викладанні та науково-педагогічній роботі. Як син партійного чиновника і колишній викладач кафедри історії КПРС, він міг сягнути значних вершин у номенклатурній ієрархії.

Проте його зовсім не приваблювали великі кар’єрні можливості. Із особливим захопленням Г. М. Кипаренко цікавився минулим Львова. Цей інтерес з’явився у нього вже у шкільні роки – одразу по тому, як його родина переселилася до міста. Геннадій Миколайович добре знав історичні пам’ятки міста. Займаючись вивченням культурної спадщини давнього Львова, як він сам казав, “відпочивав душею і насолоджувався неповторними куточками міста з дивовижним ароматом історії”. Він сприймав столицю Галичини з дивовижною теплою й поетичною одухотвореністю – міг розповідати про нього годинами. Систематично писав щоденник, у якому, за його ж свідченнями, знайшли свій вияв життя країни, Львова, університету, факультету, кафедри.

Історична наука для Геннадія Миколайовича була тією сферою, в якій він міг реалізувати свої інтелектуальні якості, передавати розуміння її засадничих положень своїм аспірантам, маістрантам, студентам. Викладач розробив і упродовж тривалого часу читав нормативні курси “Новітня історія країн Західної Європи та Америки” (після 1945 р.), “Історія Англії” та низку актуальних спецкурсів. Він був досвідченим методистом, втаємниченим у методи і засоби історичних студій. Його уміння редагувати й удосконалювати наукові тексти було унікальним. У свій час він був членом редколегій міжвідомчого наукового збірника “Питання нової та новітньої історії” (1973–1996), “Вісника Львівського університету. Серія історична” (1973–1996), “Історії Львівського університету” (1984–1986), “Наукових зошитів історичного факультету” (1999–2005).

На початку 1990-х років, у час відновлення української незалежності й державності, яку Геннадій Миколайович сприйняв як закономірний результат історичного розвитку, дослідник взявся за нову для себе справу, що мала сприяти утвердженню національної освіти. Учений став одним із авторів програми

Міністерства освіти і науки України з історії зарубіжних країн, що містила нові концептуальні положення спрямовані проти закостенілих марксистських стереотипів у трактуванні історичних процесів. Він є автором декількох десятків публікацій, серед яких індивідуальні й колективні монографії, розділи тематичних наукових збірників, дослідницькі статті та повідомлення. Г. М. Кипаренко став одним із авторів, котрі підготували перший в незалежній державі підручник з новітньої історії країн Заходу для середньої школи, що витримав п'ять видань і досі за ним навчаються у школах. На початку 2000-х років Геннадій Миколайович взяв участь у написанні декількох навчальних посібників для студентів вищої школи.

Г. М. Кипаренко виношував нові задуми і плани. Як стверджували в часи Просвітництва: “Поки людина жива, вона має сподіватися на все”. Та сталося так, що Геннадій Миколайович не дожив до свого 75-ліття одного місяця. Для нас – його друзів і колег – сум і гіркота втрати, бо він міг зробити ще чимало корисних справ. Як пам'ять про колегу нам залишаються його добрі справи і вчинки.

Колектив кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ГЕННАДІЯ МИКОЛАЙОВИЧА КИПАРЕНКА (1964–2011)

1964

Угорські інтернаціоналісти в боротьбі за соціалістичну Угорщину // Участь іноземних інтернаціоналістів в боротьбі за владу рад. Тези доповідей наукової конференції. Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1964. С. 42–45.

Іноземні інтернаціоналісти у боротьбі за владу рад [*Інформація про наукову конференцію*] // Український історичний журнал. Київ. 1964. № 5. С. 155–156.

1965

Початок соціалістичного перетворення сільського господарства в Угорщині (1948–1950 рр.) // Питання нової та новітньої історії. Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ, 1965. С. 16–24.

Заходи Угорської соціалістичної робітничої партії та уряду Угорської Народної Республіки в галузі сільського господарства (листопад 1956 – грудень 1957 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 2. Львів, 1965. С. 77–80.

Становище виробничо-кооперативного руху в Угорщині у 1953–1954 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 3. Львів, 1965. С. 16–22.

Деякі питання угорської історіографії соціалістичних перетворень в Угорській Народній Республіці // Тези доповідей та повідомлень до наукової конференції, присвяченої 20-річчю визволення Угорщини від фашистського гніту. Ужгород: Ужгородський університет, 1965. С. 37–44.

Використання досягнень радянського сільського господарства при здійсненні ленінського кооперативного плану // 39-а наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1964 рік. Тези доповідей. Суспільно-економічні, історичні, юридичні, педагогічні науки. Львів, 1965. С. 57.

Піднесення сільського господарства в Угорській Народній Республіці // Тези доповідей 9-ї аспірантської конференції Науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР. Львів, 1965. С. 223–225.

Наукові конференції, присвячені 20-річчю визволення Угорщини від фашистського гніту [*Інформація*] // Український історичний журнал. Київ. 1965. № 6. С. 144–145.

1966

Братні зв'язки між колгоспним селянством України і трудовим селянством Угорщини у післявоєнні роки // Тези доповідей 7-ї української славістичної конференції. Дніпропетровськ, 1966. С. 59–61.

Радянська історіографія соціалістичних перетворень сільського господарства в Угорщині // 40-а наукова конференція присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1965 рік. Тези доповідей суспільно-економічних історичних, юридичних, педагогічних наук. Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1966. С. 56.

Розвиток сільського господарства в Угорщині // Тези доповідей 1-ї наукової конференції молодих учених при Науково-дослідному інституті землеробства і тваринництва західних районів УРСР. Львів, 1966. С. 8–10.

1967

Піднесення виробничо-кооперативного руху в Угорщині на початку 1959 р. // Велика Жовтнева соціалістична революція та її міжнародне значення. Тези доповідей та повідомлень. Республіканська міжвузівська наукова конференція. Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1967. С. 29–32.

1968

Ленінський кооперативний план як ідейна основа соціалістичного перетворення сільського господарства в Угорщині // Вісник Львівського університету. Історія, економіка, право. Львів, 1968. С. 80–88.

Социалистическое преобразование сельского хозяйства в Венгерской Народной Республике (1948–1961). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Львовский государственный университет им. И. Франко. Львов, 1968. – 23 с.

Республіканські міжвузівські конференції, присвячені Великому Жовтню [Інформація] // Український історичний журнал. Київ. 1968. № 1. С. 155–157.

Революція 1848 року і Україна [Інформація про наукову конференцію] // Вільна Україна. Львів. 1968. 12 квітня (Передрук: Львовская правда. Львов. 1968. 14 апреля).

1969

Соціалістичні перетворення в сільському господарстві Угорщини у 1951–1953 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 5. Львів, 1969. С. 15–22.

1970

Аграрна політика Угорської партії трудящих у 1955–1956 роках // Питання нової та новітньої історії. Збірник наукових праць. Вип. 10. Київ, 1970. С. 81–89.

З історії здійснення ленінського кооперативного плану в Угорщині (1959 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 6. Львів, 1970. С. 51–57.

“Ленінські збірники” // Радянська енциклопедія історії України. Т. 2. Київ, 1970. С. 577.

[Рецензія на книгу] Гранчак І., Лебович М. Незгасний факел ленінізму. Ужгород, 1970. // Ленінська молодь. Львів. 1971. 6 квітня (у співавторстві з М. М. Швагуляком).

1972

Использование советского опыта в начальный период социалистического преобразования сельского хозяйства в ВНР (1948–1956 гг.) // Идеи пролетарского интернационализма – источник дружбы и сотрудничества социалистических стран. Материалы межвузовской научной конференции. Июнь 1971 г. Ужгород, 1972. С. 158–161.

1973

Боротьба Угорської Соціалістичної робітничої партії за соціалістичне перетворення сільського господарства (1948–1962). Львів: Видавництво при Львівському університеті, 1973. – 192 с.

1975

Проблема становлення народно-демократичного ладу в Угорщині в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 11. Львів, 1975. С. 30–39.

1976

Висвітлення радянською історіографією питань соціалістичного будівництва в Угорщині // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 12. Львів, 1976. С. 47–55.

1977

Питання співробітництва СРСР та Угорської Народної Республіки в радянській історіографії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 13. Львів, 1977. С. 79–86.

1978

Критика буржуазних фальсифікацій історії Угорщини періоду 1945–1948 рр. / Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 14. Львів, 1978. С. 76–83.

1980

Викриття в марксистській історіографії антинаукового характеру “остфоршунгу” // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 16. Львів, 1980. С. 35–42 (у співавторстві з М. М. Швагуляком).

1982

Ленинская внешняя политика мира и дружбы между народами // Вестник Львовского университета. Серия общественных наук. Вып. 21. Львов, 1982. С. 15–22 (у співавторстві з О. І. Семківим).

1983

Розвиток історичної науки в Угорській Народній Республіці в період будівництва основ соціалізму (1948–1962) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 19. Львів, 1983. С. 36–44.

Сотрудничество историков Советского Союза и Венгерской Народной Республики // Формирование и развитие исторических связей и сотрудничества братских социалистических стран. Тезисы докладов и сообщений. Республиканская научная конференция. Львов, 1983. С. 129–132.

Методичні вказівки та плани семінарських занять з новітньої історії для студентів IV курсу історичного факультету денного навчання. Львів: Львівський державний університет, 1983. – 34 с. (у співавторстві з С. П. Мовчаном).

Методичні вказівки та плани семінарських занять з новітньої історії. Для студентів V–VI курсів історичного факультету заочного навчання. Львів: Львівський державний університет, 1983. – 16 с. (у співавторстві з С. П. Мовчаном).

1986

Дослідження нової історії зарубіжних слов'янських народів в Українській РСР у 1945–1955 рр. // Проблеми слов'янознавства. Вип. 34. Львів, 1986. С. 89–97.

1987

Українська радянська історіографія про вплив Великого Жовтня на зарубіжні слов'янські країни // Проблеми слов'янознавства. Вип. 36. Львів, 1987. С. 3–19 (у співавторстві з В. П. Чугайовим, Л. О. Запкільняком).

Ускорение экономического роста – цель сотрудничества стран СЭВ // СССР в борьбе за мир и социальный прогресс. Львов: Издательство при Львовском университете, 1987. С. 10–38.

1988

Методичні вказівки та плани семінарських занять з новітньої історії. Для студентів IV курсу історичного факультету денного навчання. Львів: Львівський державний університет, 1988. – 35 с.

1992

Країни Латинської Америки (1945–1992 рр.) // Конспект. Вип. 1. Львів, 1992. С. 19–35.

Економічний та суспільно-політичний розвиток держав Латинської Америки у др. пол. XX ст. (Мексика, Бразилія, Аргентина) // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М. Новітня історія країн Азії, Африки і Латинської Америки. 1945–1992. Навчальний посібник для 11 кл. Львів: Студії, 1993. С. 62–79. (Друге видання: Львів: Студії, 1994).

Програми з історії України та всесвітньої історії для загальноосвітніх шкіл. Львів: Управління народної освіти Львівської обласної державної адміністрації, 1992. – 128 с. (у співавторстві).

1994

Країни Східної Європи // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М. СРСР і країни Східної Європи у др. пол. XX ст. Посібник з історії для учнів 11 кл. середньої школи. Львів: Студії, 1994. С. 45–94. (Друге видання: Львів: Студії, 1994).

1995

Світ у др. пол. XX ст. (Великобританія, Німеччина) // Країни Заходу у другій половині XX ст. Посібн. з історії для учнів 11 кл. середньої школи. Львів: Студії, 1995. С. 4–19, 66–78, 91–105.

Програма з всесвітньої історії (6–11 класи) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. Київ. 1995. № 1–2 (у співавторстві).

1996

Світ у др. пол. XX ст. (Великобританія, Німеччина, Країни Східної Європи, Країни Латинської Америки) // Новітня історія (1945–1996 рр.). Підручник для 11 кл. середньої школи. Львів: Студії, 1996. С. 5–19, 57–66, 76–87, 135–197, 264–286.

Світ у др. пол. XX ст. (Великобританія, Німеччина, Країни Східної Європи, Країни Латинської Америки) // Новітня історія (1945–1996 рр.). Підручник для 11 кл. середньої школи. 2-е видання, доповнене і виправлене: Київ: Генеза, 1996. С. 6–17, 54–63, 72–83, 126–180, 244–264.

1998

Світ у др. пол. XX ст. (США, Велика Британія, Німеччина, Країни Центральної та Південної Європи, Країни Центральної та Східної Європи, Країни Латинської Америки) // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П. Всесвітня історія. Новітні часи. 1945–1998. Підручн. для 11 кл. середньої школи. Київ: Генеза, 1998. С. 6–16, 19–42, 58–68, 78–88, 104–108, 156–215, 299–322. (Друге видання: Київ: Генеза, 1999).

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. (Нова редакція). 5–11 класи. Київ: Перун, 1998. – 246 с. (у співавторстві).

1999

Мир во второй пол. XX ст. (США, Великобритания, Германия, Страны Центральной и Южной Европы, Страны Центральной и Восточной Европы,

Страны Латинской Америки) // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. Н., Мовчан С. П. Всемирная история. Новейшее время. 1945–1998. Учебник для 11 кл. общеобразовательной школы. Киев: Генеза, 1999. С. 6–16, 19–41, 58–68, 104–108, 156–214, 298–321.

[Рецензія на книгу] Татаренко А. Л. Лужицькі серби. Посібник з народознавства. Львів–Будишин, 1997. // Проблеми слов'язнознавства. Вип. 50. Львів, 1999. С. 242–245.

Молдова; Паризькі мирні договори 1947; Радянсько-польський договір 1945; Радянсько-чехословацький договір 1945; Румунія; Трансільванія; Угорщина // Довідник з історії України. Т. 2. Київ, 1995. С. 241–243, 341; Т. 3. Київ, 1999. С. 12, 81–88, 344–345, 371–378. (Друге видання, доопрацьоване і доповнене: Довідник з історії України. (А–Я). Київ, 2001. С. 481–482, 557–558, 638, 686–691, 872–873, 892–896).

Плани семінарських занять з новітньої історії країн Європи і Америки. Для студентів IV курсу історичного факультету. Львів: Львівський державний університет, 1999. – 24 с. (у співавторстві з М. М. Швагуляком).

2000

Кафедра нової та новітньої історії; Лебович Мартин Фаркашевич // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга / Упорядники О. Вінниченко і О. Целуйко. Відп. за випуск Р. Шуст. Львів, 2000. С. 30–33; 125.

2001

Дунайські князівства і Трансільванія (XVIII – 70-і роки. XIX ст.); Угорщина, Румунія між двома світовими війнами; Угорщина, Румунія в роки Другої світової війни; Комуністичний режим в Угорщині // Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів. Львів: Львівський університет, 2001. С. 282–287, 426–433, 493–499, 545–549.

Світ у др. пол. XX ст. (США, Великобританія, Німеччина, Країни Центральної та Східної Європи, Країни Латинської Америки) // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П. Всесвітня історія. Новітні часи. 1939–2001. Підручник для 11 кл. середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Вид. 3-є, випр. та доп. Київ: Генеза, 2001. С. 34–44, 46–71, 85–92, 101–109, 172–217, 282–290.

Мир во второй пол. XX в. (США, Великобританія, Германия, Страны Центральной Европы, Страны Латинской Америки) // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. Н., Мовчан С. П. Всемирная история. Новейшее время. 1939–

2001. Учебник для 11 кл. средних общеобразовательных учебных заведений. Пер. с укр. Киев: Генеза, 2001. С. 35–45, 47–69, 84–92, 102–111, 172–222, 290–298.

Програма з курсу “Історія країн Західної Європи та Америки новітнього часу”. Для студентів історичного факультету. Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2001. – 22 с. (у співавторстві з М. М. Швагуляком, С. П. Мовчаном).

2005

Світ у др. пол. XX ст. (США, Великобританія, Німеччина, Країни Центральної та Східної Європи, Країни Латинської Америки // Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П. Всесвітня історія: новітні часи. Підручник для 11-го кл. середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Вид. 4-е, випр. та доповн. Київ: Генеза, 2005. С. 31–74, 89–98, 109–112, 186–237, 308–317.

2008

Велика Британія; США // Баран З. А., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П. Швагуляк М. М. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки 1918–1945 рр. / За редакцією М. М. Швагуляка. Львів: Афіша, 2005. С. 102–121, 205–225. (Друге видання: Львів: Афіша, 2008).

Велика Британія (у співавторстві з А. М. Козицьким); Румунія (у співавторстві з М. М. Крілем), Угорщина (у співавторстві з М. М. Крілем) // Світова історія XX століття. Енциклопедичний словник / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. Львів, 2008. С. 138–149, 702–709, 820–827.

2011

Сполучені Штати Америки // Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок XXI ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Баран З. А., Кипаренко Г. М., Козицький А. М., Мовчан С. П., Сіромський Р. Б., Швагуляк М. М. ; за ред. М. М. Швагуляка. Львів: Тріада Плюс, 2011. С. 202–263.

Уклав Андрій Козицький